

ο Hume επιχειρεί να αναλύσει τη σχέση της αιτιότητας, ακριβώς γιατί τη θεωρεί τη μοναδική σχέση που παρέχει τη βάση για μια μορφή συλλογισμού, εφόσον μεταφέρει τη σκέψη μας «πέραν αυτού που είναι άμεσα παρόν στις αισθήσεις».³⁹

Ο αιτιακός συλλογισμός, υποστηρίζει ο Hume, δεν είναι απλώς μια αληθής μορφή συλλογισμού, αλλά η ισχυρότερη όλων.⁴⁰ Όταν επιδιδύμαστε σε συλλογισμούς, οδηγούμαστε στο να συνάγουμε ένα απόν αποτέλεσμα ή μια αιτία βασιμμένοι σε μια εντύπωση η οποία είναι παρούσα στον νου. Κατά τον Hume, ο αιτιακός συλλογισμός «παράγει μια τέτοια σύνδεση, καθώς μας παρέχει βεβαιότητα από την ύπαρξη ή την ενέργεια ενός αντικειμένου το οποίο ακολουθήθηκε από ή προηγήθηκε μιας άλλης ύπαρξης ή ενέργειας».⁴¹ Με παρόμοιο τρόπο περιγράφονται όλες οι περιπτώσεις στις οποίες συνάγουμε είτε ότι μια αιτία η οποία τώρα δεν είναι πλέον αντιληπτή παρήγαγε το αποτέλεσμα που τώρα αντιλαμβανόμαστε είτε ότι μια αιτία την οποία τώρα αντιλαμβανόμαστε θα παραγάγει ένα αποτέλεσμα το οποίο δεν είναι ακόμη αντιληπτό.

39. Βλ. *Πραγματεία*, 1.3.2.2.

40. Για τη διάκριση των εννοιών «σύλληψη διά του νου» (conception), «κρίση» (judgement) και «συλλογισμός» (reasoning), καθώς και για την κριτική που ασκεί ο Hume, βλ. *Πραγματεία*, 1.3.7, σημ. 1.

41. Βλ. *Πραγματεία*, 1.3.2.2.

Η εξέταση της αιτιακής σχέσης στην *Πραγματεία* εμπλουτίζεται εξαιτίας του ενδιαφέροντος του Hume να κατανοήσει την πιθανότητα ή το είδος της πεποίθησης με το οποίο συνδέονται τα περισσότερα πρακτικά ζητήματα.⁴⁴ Αναγνωρίζει ότι η αιτιακή σχέση παράγει πεποιθήσεις αυτού του είδους και επιδιώκει την κατανόηση της αιτιακής σχέσης, της σύνδεσης ανάμεσα στην αιτία και στο αποτέλεσμα και της πεποίθησης που αυτή η σχέση παράγει. Το πρόβλημα της αιτιότητας παίρνει τη μορφή της έρευνας για την προέλευση της ιδέας της «αιτιακής σύνδεσης». Γρήγορα ο Hume καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ιδέα αυτή δεν προέρχεται από την εντύπωση μιας επιμέρους ποιότητας που ενυπάρχει στην αιτία, όπως η κίνηση ή η ζέστη, διότι μια τέτοια ενική ποιότητα δεν μπορεί να βρεθεί.⁴⁵ Επίσης, δεν έχουμε άμεση εμπειρία μιας αιτιακής αλυσίδας με τη μορφή μιας εντύπωσης της αισθήσεως. Κατά την κίνηση μιας σφαίρας του μπιλιάρδου

44. Βλ. *Abstract*, σ. 8.

45. Βλ. *Πραγματεία*, 1.3.2.5. Σύμφωνα με τον Hume, το γεγονός ότι η αιτιακή σύνδεση δεν ανακαλύπτεται ως ενική ποιότητα οφείλεται στο σχεσιακό της χαρακτήρα.

που συγκρούεται με μια δεύτερη το μόνο που αντιλαμβανόμαστε είναι η κίνηση της πρώτης σφαίρας και η συνακόλουθη κίνηση της δεύτερης. Πιο κάτω ο Hume σημειώνει ότι «η έσχατη σύνδεση οποιωνδήποτε αντικειμένων δεν μπορεί να ανακαλυφθεί ούτε με τις αισθήσεις ούτε με τον λόγο» και ότι «δεν μπορούμε να διεισδύσουμε στην ουσία και στη δομή των σωμάτων τόσο πολύ ώστε να αντιληφθούμε την αρχή από την οποία εξαρτάται η αμοιβαία επίδρασή τους. [ ]

Μια ενδεχόμενη πηγή της ιδέας της αναγκαίας σύνδεσης που έχει να προτείνει ο συγγραφέας της *Πραγματείας* είναι η σχέση μεταξύ των αντικειμένων ή των συμβάντων. Εξετάζοντας παραδείγματα περιπτώσεων που εκλαμβάνονται ως αιτίες και αντίστοιχα με αυτές αποτελέσματα, ανακαλύπτει δύο χαρακτηριστικά της σχέσης τους: τη συνάφεια στον χώρο και τη συνάφεια στον χρόνο. Όταν αναλύει περισσότερο την προϋπόθεση της συνάφειας στον χώρο, αποφαίνεται ότι, εάν αυτή δεν είναι άμεση, τότε υπάρχει συνάφεια με τη διαμεσολάβηση μιας αλυσίδας αιτιών. Επίσης, παρατηρεί ότι μια αιτία είναι πάντα πρότερη του αποτελέσματός της και ότι το αποτέλεσμα ακολουθεί την αιτία. Ενώ η συνάφεια στον χώρο και η προτεραιότητα στον χρόνο είναι βασικά χαρακτηριστικά μιας αιτιακής σχέσης, τα οποία γίνονται άμεσα αντιληπτά, ο Hume συμπληρώνει emphaticώς ότι αυτά δεν αρκούν για την εδραίωση μιας τέτοιας σχέσης, αλλά πρέπει να υπάρχει κάτι επιπλέον.

Η αιτιακή σύνδεση προϋποθέτει ότι, όταν χαρακτηρίζουμε δύο αντικείμενα ή συμβάντα «αιτία» και «αποτέλεσμα», τότε αυτά θα πρέπει να είναι συνδεδεμένα έτσι ώστε, εάν

παρατηρήσουμε την αιτία, να ακολουθήσει το αποτέλεσμα, και αντίστροφα (δηλαδή, εάν παρατηρήσουμε το αποτέλεσμα, να έχει προηγηθεί η αιτία του). Αυτή η αναγκαιότητα είναι που προσδίδει το κρίσιμο χαρακτηριστικό στη σχέση αιτίας και αποτελέσματος, δηλαδή την αναγκαία σύνδεσή τους, η οποία, όπως τονίζει ο Hume, είναι ακόμη μεγαλύτερης σημασίας και από τα χαρακτηριστικά της χωρικής συνάφειας και της χρονικής προτεραιότητας.⁴⁷

Στο σημείο αυτό η έρευνα μετατοπίζεται στην ιδέα της αναγκαίας σύνδεσης. Όμως τα αντιληπτά χαρακτηριστικά των παρατηρούμενων αιτιών και αποτελεσμάτων δεν αποφέρουν κάποια κατ' αίσθησιν εντύπωση από την οποία να πηγάζει η ιδέα της αναγκαίας σύνδεσης, του τρίτου και σημαντικότερου χαρακτηριστικού της αιτιακής σχέσης. Έχοντας την «πρώτη αρχή» ως μεθοδολογικό κανόνα, ο Hume θα επιμείνει στη θέση της προέλευσης των ιδεών από τις εντυπώσεις. Εφόσον η άμεση επισκόπηση δεν εδραίωσε την ιδέα της αναγκαίας σύνδεσης, θα συνεχίσει τη διερεύνηση με έμμεσο τρόπο.

Τα ερωτήματα που διατυπώνει είναι τα εξής: Πρώτον, γιατί θεωρούμε ότι καθετί που αρχίζει να υπάρχει θα πρέπει απαραίτητως να έχει μια αιτία;⁴⁸ Δεύτερον, γιατί θεωρούμε ότι οι επιμέρους αιτίες πρέπει απαραίτητως να έχουν επιμέρους αποτελέσματα; Τρίτον, ποια είναι η φύση της συναγωγής που κάνουμε από την αιτία στο αποτέλεσμα ή από το αποτέλεσμα στην αιτία; Τέταρτον, ποια είναι η φύση της πεποιθησής μας για τις αιτίες και τα αποτελέσματα που συνάγουμε;⁴⁹ Πέμπτον, πώς παράγεται από την εμπειρία η άποψη ότι καθετί που αρχίζει να υπάρχει θα πρέπει να έχει μια αιτία; Έκτον, γιατί συνάγουμε από την παρούσα εμπειρία

47. Βλ. *Πραγματεία*, 1.3.2.6-11 και 2.3.1.18.

48. Βλ. *Πραγματεία*, 1.3.2.14.

49. Βλ. *Πραγματεία*, 1.3.2.15.

μιας επιμέρους αιτίας το συμπέρασμα ότι θα λάβει χώρα ένα επιμέρους αποτέλεσμα;⁵⁰ Έβδομον, γιατί νομίζουμε ότι οι περιπτώσεις των οποίων είχαμε εμπειρία πρέπει να μοιάζουν με εκείνες των οποίων δεν είχαμε εμπειρία ή ότι η πορεία της φύσης είναι πάντα ομοιόμορφη;⁵¹

3. Το αιτιακό αξίωμα και ο αιτιακός συλλογισμός

Στο τρίτο κεφάλαιο, με τίτλο «Γιατί μια αιτία είναι πάντα αναγκαία»;», ο Hume υποστηρίζει ότι το αιτιακό αξίωμα, δηλαδή η αρχή σύμφωνα με την οποία «καθετί που αρχίζει να υπάρχει πρέπει να έχει μια αιτία», είναι αξίωμα που προϋποτίθεται κάθε ηθικής και φυσικής φιλοσοφίας. Το αξίωμα αυτό όμως δεν τεκμηριώνεται ούτε με την εποπτεία ούτε με την απόδειξη. Όπως έχει προαναφερθεί, οι τέσσερις εποπτικές σχέσεις είναι η ομοιότητα, η εναντιότητα, οι βαθμοί ποιότητας και η αναλογία ποσότητας. Η σχέση ανάμεσα στην έναρξη της ύπαρξης και στην αιτία δεν είναι σχέση αυτού του είδους. Με άλλα λόγια, αυτό που υποστηρίζει ο Hume είναι ότι δύο ιδέες –εν προκειμένω, η ιδέα της έναρξης της ύπαρξης και η ιδέα της αιτίας– δεν μπορεί ποτέ να σχετίζονται διά της ομοιότητας, της εναντίωσης, του βαθμού ποιότητας ή της αναλογίας της ποσότητάς τους. Με το συμπέρασμα αυτό αποκλείει την εποπτεία ως τρόπο εδραίωσης του εν λόγω αξιώματος. Ακόμη, υποστηρίζει ότι τα αποδεικτικά επιχειρήματα που έχουν προταθεί για τη στήριξη αυτού του αξιώματος είναι ανεπαρκή, διότι προϋποθέτουν πως η αρχή της ύπαρξης ενός πράγματος ή ενός συμβάντος θα πρέπει να οφείλεται σε μια αιτία. Το σφάλμα της λήψης του ζητουμέ-

50. Βλ. *Πραγματεία*, 1.3.3.9.

51. Βλ. *Πραγματεία*, 1.3.6.4.

νου ως προϋπόθεση που εμπεριέχεται σε αυτά τα επιχειρήματα δεν επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι η εν λόγω αρχή είναι αποδειξιμη. Επειδή όμως πράγματι πιστεύουμε σε αυτή την αρχή, συνεχίζει ο Hume, η μόνη βάση στήριξής της δεν μπορεί παρά να είναι η παρατήρηση και η εμπειρία. Καταλήγοντας στο συμπέρασμα αυτό, οδηγείται στο πέμπτο ερώτημα, δηλαδή στο πώς παράγεται από την εμπειρία η άποψη ότι καθετί που αρχίζει να υπάρχει θα πρέπει να έχει μια αιτία. Ο καλύτερος τρόπος απάντησης προκύπτει, όπως ισχυρίζεται, από την έρευνα του δεύτερου ερωτήματος, που αφορά το γιατί θεωρούμε ότι οι επιμέρους αιτίες πρέπει απαραίτητα να έχουν επιμέρους αποτελέσματα. Το εν λόγω ερώτημα συνδυάζεται με το έκτο ερώτημα, που αναφέρεται στο γιατί συνάγουμε από την παρούσα εμπειρία μιας επιμέρους αιτίας το συμπέρασμα ότι θα λάβει χώρα ένα επιμέρους αποτέλεσμα.⁵²

52. Πρόκειται για το ερώτημα που αφορά τη συναγωγή (inference) από την εντύπωση στην ιδέα, δηλαδή τη μετάβαση από το παρατηρήσιμο στο μη παρατηρήσιμο, με σύγχρονους όρους για το πρόβλημα της επαγωγής (βλ. *Πραγματεία*, 1.3.6.1-9). Για χαρακτηριστικές ανασυγκροτήσεις του προβλήματος της επαγωγής στον Hume βλ. A. Flew, *Hume's Philosophy of Belief*, κεφ. 3, G. Dicker, *Hume's Epistemology*, κεφ. 2, A. Ayer, *Language Truth and Logic*, Harmondsworth, Penguin, 1971, κεφ. 4, R. Swinburne (ed.), *The Justification of Induction*, Oxford, Oxford University Press, 1974, D.C. Stove, *The Rationality of Induction*, Oxford & New York Clarendon Press, 1986, κεφ. 6, P.J.R. Millican, «Hume's Argument Concerning Induction: Structure and Interpretation», στο S. Tweyman (ed.), *David Hume – Critical Assessments*, τόμ. II., σ. 91-144, P.J.R. Millican, «Hume's Sceptical Doubts Concerning Induction», στο P.J.R. Millican (ed.), *Reading Hume*, σ. 107-173, Δ. Αναπολιτάνος, «Το πρόβλημα της επαγωγής», *Σεμινάριο*, 6 (1986), σ. 102-115, Φ. Καργόπουλος, *Το Πρόβλημα της Επαγωγικής Λογικής*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1991, κυρίως σ. 17-38, και Μ. Πουρνάρη, *David Hume – Η Κριτική*, σ. 79-91.

να παρουσιάσει, δεν θα του άξιζε παρά πολύ χαμηλή θέση στις ιστορίες της φιλοσοφίας. Αυτό που τον καθιστά σημαντικό είναι η περιγραφή του της αιτιότητας.

Η αιτιότητα

Αν αναζητήσουμε την προέλευση της ιδέας της αιτιότητας, θα διαπιστώσουμε ότι αυτή δεν μπορεί να είναι κάποια συγκεκριμένη ποιότητα που ενυπάρχει στα αντικείμενα· διότι κάθε λογής αντικείμενα μπορούν να είναι συγχρόνως αιτίες και αποτελέσματα. Πρέπει αντ' αυτής να αναζητήσουμε σχέσεις μεταξύ αντικειμένων. Θα διαπιστώσουμε, μάλιστα, ότι οι αιτίες και τα αποτελέσματα πρέπει να γειτνιάζουν μεταξύ τους, και ότι οι αιτίες πρέπει να προηγούνται των αποτελεσμάτων τους. Αλλά αυτό δεν αρκεί. «Ένα αντικείμενο μπορεί να γειτνιάζει με ένα άλλο και να προηγείται αυτού, χωρίς να θεωρείται η αιτία του. Υπάρχει μια αναγκαία σύνδεση που πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν». Αλλά η φύση της συγκεκριμένης σύνδεσης δύσκολα μπορεί να αποδειχτεί.

Ο Χιουμ αρνείται πως ό,τι αρχίζει να υπάρχει πρέπει να έχει αιτία ύπαρξης: «καθώς όλες οι ευκρινείς ιδέες είναι διαχωρίσιμες η μία από την άλλη, και καθώς οι ιδέες της αιτίας και του αποτελέσματος είναι φανερά ευκρινείς, θα είναι πιο εύκολο για εμάς να συλλάβουμε κάποιο αντικείμενο ως μη υπάρχον αυτήν τη στιγμή και ως υπάρχον την επόμενη, χωρίς να του συνάψουμε την ευκρινή ιδέα μιας αιτίας ή παραγωγικής αρχής». Ασφαλώς, οι όροι «αιτία» και «αποτέλεσμα» είναι συσχετιζόμενοι, και κάθε αποτέλεσμα πρέπει να έχει μία αιτία. Αλλά, όπως το γεγονός ότι κάθε σύζυγος πρέπει να έχει μια σύζυγο δεν αποδεικνύει ότι κάθε άνδρας πρέπει να είναι έγγαμος, έτσι και αυτό δεν αποδεικνύει ότι κάθε αρχής ή τροποποίησης τού είναι πρέπει να προηγείται μια αιτία.

Αφού δεν είναι παραλογισμός να συλλάβουμε ότι κάτι έρχεται σε ύπαρξη, ή υφίσταται αλλαγή, χωρίς καμία απολύτως αιτία, δεν είναι *a fortiori* καθόλου παραλογισμός να συλλάβουμε ότι κάτι συμβαίνει χωρίς να υφίσταται κάποια συγκεκριμένη αιτία. Γιατί λοιπόν πιστεύουμε ότι οι τάδε συγκεκριμένες αιτίες πρέπει απαραίτητως να έχουν τα δεινά συγκεκριμένα αποτελέσματα; Η γνώση των αιτιών δεν μπορεί να προκύψει μέσω κάποιων *a priori* συλλογισμών από αισθητές ποιότητες, ούτε στην περίπτωση αγνώστων, ασυνήθιστων ή περίπλοκων αντικειμένων, ούτε στις γνωστές συνήθεις περιπτώσεις, όπως της σύγκρουσης μιας μπάλας μπιλιάρδου με μία άλλη ή της εκπομπής θερμότητας από μία εστία φωτιάς. Επειδή πολλά διαφορετικά αποτελέσματα μπορούν να συλληφθούν λογικά ως προσερχόμενα από μία συγκεκριμένη αιτία, μόνον η εμπειρία μάς οδηγεί να περιμένουμε το πραγματικό. Αλλά σε ποια βάση;

Αυτό που συμβαίνει είναι ότι παρατηρούμε άτομα ενός είδους να συνοδεύονται

μονίμως από άτομα ενός άλλου είδους. «Η γειννίαση και η διαδοχή δεν επαρκούν για να μας κάνουν να αποφανθούμε ότι δύο οποιαδήποτε αντικείμενα είναι αιτία και αποτέλεσμα, εκτός αν αντιληφθούμε ότι αυτές οι δύο σχέσεις διατηρούνται σε αρκετές περιπτώσεις». Αλλά με ποιαν έννοια μας οδηγεί αυτό παρακάτω; Εάν η αιτιακή σχέση δεν μπόρεσε να εντοπιστεί σε μία μοναδική περίπτωση, πώς είναι δυνατόν να εντοπιστεί σε επαναλαμβανόμενες περιπτώσεις; Η απλή επανάληψη σίγουρα δεν μπορεί να παραγάγει την ιδέα της αναγκαίας σύνδεσης.

Η επανάληψη ασφαλώς δεν δημιουργεί τίποτα στα αντικείμενα. Κάθε αιτιακό συμβάν είναι ανεξάρτητο από κάθε άλλο τέτοιο συμβάν. «Η μετάδοση της κίνησης που βλέπω να προκύπτει τώρα από τη σύγκρουση δύο μπαλών του μπιλιάρδου είναι τελείως διακριτή από εκείνη που είδα να προκύπτει δώδεκα μήνες πριν από τέτοια ώση».

Όμως, παρόλο που οι ομοιάζουσες περιπτώσεις δεν επηρεάζουν η μία την άλλη, η παρατήρηση της ομοιότητας παράγει μία νέα εντύπωση στον νου. Γιατί, αφ' ης στιγμής έχουμε παρατηρήσει επαρκή αριθμό περιπτώσεων του Β ως επακόλουθου του Α, νιώθουμε την αποφασιστικότητα του νου να περάσει από το Α στο Β. Από εδώ έλκει την καταγωγή της η ιδέα της αναγκαίας σύνδεσης. Η αναγκαιότητα δεν είναι «παρά μία εσωτερική εντύπωση του νου, ή η αποφασιστικότητά του να μεταφέρει τις σκέψεις μας από το ένα αντικείμενο στο άλλο». Η προσδοκία του αποτελέσματος που νιώθουμε, όταν εμφανίζεται η αιτία, μια εντύπωση που παράγεται με καθ' έξιν σύζευξη, είναι η εντύπωση από την οποία κατάγεται η ιδέα της αναγκαίας σύνδεσης.

Ο Χιουμ συνειδητοποιεί ότι φαίνεται παράδοξο να βεβαιώνει πως η αναγκαία σύνδεση αιτίας και αποτελέσματος εξαρτάται από το συμπέρασμα που εξαγάμουμε από τη μεν στο δε, αντί το συμπέρασμα να εξαρτάται από την αναγκαία σύνδεση. Ωστόσο, χωρίς να πτοείται από το παράδοξο, επιμένει ότι η αναγκαιότητα είναι κάτι που υπάρχει στον νου, όχι σε αντικείμενα και σε αυτήν τη βάση διατυπώνει τον περίφημο ορισμό του τής «αιτίας» – ή μάλλον δύο πολύ συναφείς ορισμούς.

Ο πρώτος είναι ο εξής: αιτία είναι «ένα αντικείμενο προηγούμενο ενός άλλου και γειννιάζον με αυτό, και όπου όλα τα ομοιάζοντα με το πρώτο αντικείμενα βρίσκονται σε παρόμοια σχέση προτεραιότητας και γειννιάσης με τα ομοιάζοντα με το δεύτερο αντικείμενα». Στον συγκεκριμένο ορισμό, δεν γίνεται λόγος για αναγκαία σύνδεση, ούτε αναφορά στη δραστηριότητα του νου. Έτσι, ο Χιουμ προτείνει έναν δεύτερο, περισσότερο φιλοσοφικό, ορισμό. Αιτία είναι «ένα αντικείμενο προηγούμενο ενός άλλου και γειννιάζον με αυτό, και τόσο συνδεδεμένο με αυτό στη φαντασία, ώστε η ιδέα του ενός ωθεί τον νου να σχηματίσει την ιδέα του άλλου, και η εντύπωση του ενός να σχηματίσει μια περισσότερο ζωντανή ιδέα του άλλου».

Υπάρχουν τέσσερα σημαντικά σημεία στην πρωτότυπη ανάλυση της αιτιότητας από τον Χιουμ. Μπορούν να διατυπωθούν ως εξής:

Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΜΠΑΛΩΝ ΤΟΥ ΜΠΙΛΙΑΡΔΟΥ είναι το παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Χιουμ για την σχέση αιτίας και αποτελέσματος. Το μπιλιάρδο ήταν ένα πάθος των εύπορων τάξεων στα τέλη του 18ου αι. στην Βρετανία – ένα πάθος που έφτανε στα όρια της υπερβολής όπως δείχνει η γελοιογραφία του Gillray.

- 1- Ούτε η λογική ούτε η εμπειρία επιτρέπει να υποστηρίξουμε ότι το μέλλον θα μοιάζει με το παρελθόν.
- 2- Η αιτία και το αποτέλεσμα πρέπει να είναι διακριτές υπάρξεις, που η καθεμία να μπορεί να συλληφθεί χωρίς την άλλη.
- 3- Η αιτιακή σχέση αναλύεται με όρους γειννίαςης, προτεραιότητας και σταθερής σύνδεσης.
- 4- Το ότι κάθε έναρξη ύπαρξης έχει μία αιτία δεν αποτελεί αναγκαία αλήθεια.

Η κάθε μία από αυτές τις αρχές μπορεί να απομονωθεί από τον ψυχολογικό μηχανισμό εντυπώσεων και ιδεών στον οποίο είναι ενσωματωμένη η πραγματική πειρονασά του Χιουμ. Καθεμία εξ αυτών δικαιούται, και έχει υποβληθεί σε, εξονυχιστική φιλοσοφική εξέταση. Κάποιες από αυτές υπέστησαν, όπως θα δούμε, την ερευνητική κριτική του Καντ, ενώ άλλες τροποποιήθηκαν ή απορρίφθηκαν από πιο σύγχρονους φιλοσόφους. Όμως, η απξέντα της συζήτησης για την αιτιακή σχέση παραμένει μέχρι σήμερα όπως την όρισε ο Χιουμ.